

RAZVOJ POLITIČNE KULTURE V ZDA

Povzetek. *Ameriška politična kultura je politična kultura mitologiziranega individualizma. O tem pričajo ne le obnašanje in sporočila ameriških množičnih medijev, institucij ter politikov, marveč tudi relevantni politični oziroma politološki teksti od začetka nastajanja ameriške nacije do danes. Pričujoči članek se ukvarja predvsem z analizo Federalističnih spisov Hamiltona, Madisona in Jaya, Demokracije v Ameriki Tocquevlla in The Civic Culture Almonda in Verbe.*

Ključni pojmi: *politična kultura, ZDA, federalizem, individualizem.*

Uvod

Združene države Amerike so najvplivnejša in na marsikaterem področju najmočnejša država sveta. Ameriška kultura in način življenja si s pomočjo množičnih medijev, predvsem zaradi komercialnih razlogov, utirata pot v skorajda vsak še tako zakoten kotiček sveta. Seveda imajo ZDA ogromno občudovalcev na individualnih, lokalnih, državnih in celo mednarodnih ravneh sveta - pa naj si gre za preproste anonimneže, ki pač ljubijo ameriške filme, ali najvplivnejše politične voditelje, ki krojijo usodo lastne države ali celotne regije držav.

Spričo takšne situacije je ameriška kultura vzvod moči ZDA in njenih zaveznikov ter si kot takšna vsekakor zasluži raziskovalno pozornost. Ne nazadnje so ZDA tudi politična in ekonomska velesila, s katero bo morala (mora) naša država ohranjati in vzpostavljati vsakovrstne stike. Ključ dobrih medsebojnih odnosov je seveda čim popolnejše razumevanje sogovornika in njegove mentalite.

V pričujočem članku bom osvetlil politično kulturo ZDA v treh dimenzijah. Gre za presek nastanka oziroma razvoja ameriške politične kulture v treh stoletjih. V prvem delu bom analiziral okoliščine nastanka ameriške ustave oziroma ameriške nacije, kjer imajo ključno mesto *Federalistični spisi*. V drugem delu bom predstavil politično kulturo ZDA, kot jo je v svojem času obeležil Alexis de Tocqueville v delu *Demokracija v Ameriki*. Gre za objektivno interpretacijo znanstvenega opazovalca z evropske perspektive. V tretjem delu pa bom orisal sodobno interpretacijo ameriške politične kulture, kot sta jo v behaviorističnem slogu popisala Almond in Verba v svojem delu *The Civic Culture*.

* Tadej Ian, absolvent postdiplomskega študija politologije - ameriških študij na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

1787: oblikovanje ameriške nacije in politične kulture

Federalistični spisi, ki so nastali v času sprejemanja ameriške¹ ustave, so serija dokumentov, ki so pripomogli k rojstvu ameriške države. Gre za 85 esejev, ki so jih leta 1788 napisali in objavili Alexander Hamilton, John Jay in James Madison. Vsi trije so bili tedaj ugledni politiki. Leta 1787 so na kongresu v Philadelphiji sprejeli novo ustavo ZDA, ki naj bi tedanjo konfederacijo trinajstih ameriških držav preoblikovala v trdno federacijo. Da bi predlog ustave ratificirali, ga je moralo potrditi devet držav. Razvila sta se dva močna tabora zagovornikov (federalisti) in nasprotnikov (antifederalisti). Prevladali so argumenti federalistov in ustava je stopila v veljavo: s tem so bile rojene ZDA (Schambra, 1982:37-38). The Federalist Papers so bili napisani kot zagovor predloga ustave. Tu ne gre le za pomembno kakovostno delo v okviru svetovne politične misli, marveč tudi za dokument, ki izpričuje duh, razmišljanje in namen snovalcev ameriške države in s tem tudi ameriške nacije (Hampsher-Monk, 1992:197-210). Prav The Federalist Papers so najboljšo sredstvo za preučevanje razvoja ameriške politične kulture, ki so jo v prihodnjih dobrih dveh stoletjih le dopolnjevali, nikakor pa ne spreminjali.

Glede pojmovanja človeškega bistva so bili federalisti dokaj pesimistični. Tako so bližje Hobbsu kot Rousseauju, saj Rousseau trdi, da je človek po naravi dober (Hampsher-Monk, 1992:164-168). Madison v Federalistu št. 51 opozarja, da ljudje niso angeli, zato potrebujejo zunanji in notranji nadzor. Hamilton pa je v eseju št. 6 podobno kot Hobbes (Hobbes, 1961:105-111) zapisal, da so ljudje po naravi željni oblasti, maščevalni in grabežljivi. Federalisti torej menijo, da brez prisile, torej oblasti, ni mogoče obvladovati človekovih strasti in jih podrežati razumu in pravičnosti. Ameriški sistem "checks and balances", kjer gre za medsebojni nadzor treh vej oblasti, vsekakor izvira iz pesimističnih pogledov snovalcev ameriške ustave. Vsekakor pa so federalisti strogost sojenja človeške narave omejevali z idejo suverenosti ljudstva (Bibič, 1992:586-587), ki pa jo omogoča prav izpostavljenost individualizma v mišljenju tedanjih Američanov. Američani so bili namreč posamezniki, ki so iz "starega kontinenta" pripotovali v "novi svet" zaradi najrazličnejših razlogov, vsekakor pa so si želeli svobode in uspeha. Uspešen in svoboden pa je lahko predvsem posameznik. Pesimizem federalistov in ustava oziroma država, ki sta kljub vsemu izjemno prijazni posamezniku in ga postavljata na prvo mesto, najbolje dokazujeta to stanje. Pesimizem federalistov tako izvira predvsem iz strahu posameznika pred drugim posameznikom ali skupino posameznikov, da bi mu ta posameznik ali skupina kakorkoli omejevala ali oteževala obstoj. Tovrstno zaskrbljeni posameznik bo tako storil vse, da se bo ustrezno zaščitil oziroma zavaroval.

Federalisti so poudarjali, da so v notranjepolitičnih in mednarodnih konfliktnih ključnega pomena materialni interesi. Hamilton tako v Federalistu št. 6 poudarja, da je v življenju posameznikov in skupin ljubezen do bogastva prav tako pre-

¹ Pojem »ameriški« se na tem mestu in kasneje v tekstu uporablja za tisto, kar se tiče Združenih držav Amerike in ne Amerike kot celine ali Severne Amerike kot kontinenta ali Angloamerike kot družbeno-kulturnega pojma.

vladujoča strast, kot sta to oblast in slava. Zato so v *The Federalist Papers* najbolj poudarjena vprašanja razmerja med interesi in politiko ter koncentracije in disperzije oblasti in njene kontrole. Federalisti so zatorej liberalci (Bibič, 1992:587). Znano pa je, da liberalizem gradi prav na razmerju med državo in posameznikom - slednjega želijo liberalci pred državo zaščititi, kar je še ena postavka, ki dokazuje koncept izrazitega individualizma že v vrstah »Očetov ustanoviteljev«.

V tej luči je kristalno jasno, da so se federalisti najbolj bali tiranske oblasti. Tiranija jim je pomenila koncentracijo oblasti. Vseeno jim je bilo ali oblast obvladuje posameznik, nekaj ljudi ali pa množica. Prav tako jim ni pomembno, če je oblast dedna, samozvana ali voljena. Če je oblast koncentrirana, je to tiranija (o tem je največ pisal Madison v *Federalistu* 47) (Hamilton, Madison in Jay, 1982:243-250).

Snovalci ameriške ustave in države, katerih teoretični »predstavnik« so federalisti (Dolbeare, 1984:95-96), so bili strpno naravnani celo do frakcij, ki so gojile še tako nesprejemljive egoistične interese, ker jim je bila svoboda in neomejenost posameznika v njegovem delovanju in izražanju neprecenljiva (Epstein, 1984:61-64). Tako denimo Madison v slovitim *Federalistu* št. 10 piše, da so frakcijski interesi posameznikov sicer škodljivi, a nujno zlo: zatreji tovrstne interese bi pomenilo uničiti svobodo političnega življenja, kar pa je po Madisonu popolnoma nerazumno ali pa neuresničljivo. To bi pomenilo pot v tiranijo (Hamilton, Madison in Jay, 1982:43-45). Federalisti so bili torej nasprotniki kakršnegakoli strankarstva, a so ga bili kljub temu pripravljene za vsako ceno braniti (Erlor, 1981:651-652), saj so bili prepričani, da je treba brez izjeme braniti interese vsakega posameznika, pa če so še tako nesprejemljivi. To je edina možnost, da se neka družba oziroma država lahko imenuje pravična. Ta postavka je globoko zakoreninjena v ameriško politično kulturo. Obstoj te značilnosti ameriške politične kulture je omogočal in še danes omogoča existenco množice takšnih in drugačnih ekstremističnih organizacij v ZDA, ki jih kljub včasih še tako nehumanim in z osnovnimi človeškimi moralno-etičnimi normami nezdružljivim ciljem nihče ne preganja. Še več. Tovrstne organizacije so mnogokrat (denimo ob javnih shodih) celo dodatno zaščitene z vladnimi službami, saj hoče ameriška država posebej zaščititi prav tiste organizacije, ki so s strani večine še posebej nepriljubljene. Smisel tovrstne zaščite (ki je je denimo pogosto deležen Ku-Klux-Klan) je obvarovanje posameznikov, ki so zaradi svojega delovanja še posebej izpostavljeni. Ta zaščita pa se - to je treba poudariti - ne dogaja le zaradi zaščite posameznika, ampak tudi zaradi zaščite sistema. V filozofiji federalistov namreč prevladuje prepričanje, da je zaščita posameznika hkrati tudi zaščita sistema (Hirsch, 1986:423-426), saj je dopuščanje še tako nenavadnih individualnih interesov in priznavanje enakopravnosti teh interesov vsaj na nivoju ideje, najboljše sredstvo za ohranjanje individualne pestrosti oziroma bogastva individualnih pogledov in idej, kar koristi celotni ameriški naciji in jo rešuje pred uniformnostjo. Zaščita idejno še tako deviantnega posameznika je hkrati tudi zaščita individualizma, torej zaščita celotne nacije, ki na njem temelji.

Pri tej koncepciji gre predvsem za pojmovanje svobode, ki je bila pri ameriških imigrantih zelo pomembna okoliščina. Priseljenci so namreč mnogokrat v

Ameriko prispeli prav zaradi pomanjkanja svobode na Stari celini. Poleg tega je bil v času federalistov še živ spomin na britansko kolonialno oblast, ki je v drugi polovici osemnajstega stoletja svobodo kolonistov vse bolj zatirala in tako sama z neodgovornim ravnanjem spodbujala nasprotovanje in zanetila upor. Tako je Thomas Paine, najbolj brani pisatelj in hkrati tudi politični mislec 18. Stoletja, že pred oblikovanjem deklaracije o neodvisnosti 1776 pozival k odkritemu odporu proti britanski kolonialni oblasti. V svojih delih je brez zadržkov obsodil in očrnil monarhijo kot družbeno-politično tvorbo. Poudarjal je pomen človekovega razuma, na osnovi katerega bi morala biti utemeljena vsaka oblika vladavine (Paine, 1987:14-18). Opozarjal je, da so ljudje svobodni in enakopravni po rojstvu. Tako bi moral izvor vsake oblasti biti v svobodno izraženi volji svobodnih in razumnih bitij (Paine, 1987:22-26).

Paine je bil vsekakor teoretik ameriške revolucije. S tem in s svojim brezkompromisnim zagovarjanjem svobode, je prispeval delček v mozaik ameriške politične kulture.

Madison v svojem eseu št. 10 opozarja, da v primeru skupine posameznikov - frakcije, ki predstavlja nevarnost splošnim interesom, ni potrebno skrbeti, če ta skupina predstavlja manjšino. Če pa je frakcija posameznikov kar večina sama, pa je zadeva kočljiva, saj ljudska vladavina večini omogoča, da žrtvuje splošno blaginjo in pravice drugih državljanov svojemu dominantnemu interesu (Hamilton, Madison in Jay, 1982:46-48). Iz tovrstnega Madisonovega stališča torej sledi, da federalistom demokracija niti približno ni bila na prvem mestu. Federalisti zavračajo koncept Rousseaujeve neposredne demokracije in se namesto tega zavzemajo za posredno-predstavniško demokracijo, ki jo imenujejo kar republika (Bibič, 1992:590-591). Snovalci ameriške ustave in federalisti kot njihov »spokesman« republike seveda niso izbrali, ker bi bili »republikanci po duši« ali zaradi kakršnihkoli idealističnih razlogov. Republiko so pač izbrali, ker so bili trdi politični realisti in so v tej obliki vladavine videli najpopolnejšo zaščito posameznika. Ameriška republika (ZDA) torej primordialno služi posamezniku, ki je temeljni pojem koncepta ameriške nacije - ta brez absolutno svobodnega in neomejenega posameznika ideološko sploh ne more obstajati.

Treba je poudariti, da so bili federalisti tudi elitisti, saj so bili prepričani, da bodo izvoljeni predstavniki ameriškega ljudstva treznejši in pametnejši kot ljudstvo samo (Epstein, 1984:93-95). Tudi to je element individualizma, saj inherentno vsebuje prepričanje, da bodo v neki družbi tako ali drugače prišli v ospredje najboljši, najsposobnejši in najpogumnejši posamezniki. Ti bodo »poskrbeli« za blaginjo in blagor vseh drugih, pod pogojem, da je sistem zadostno učinkovit (republika) in zaščiten (checks and balances).

Kot že omenjeno, so bili federalisti (in sploh vsi snovalci ameriške ustave) izjemno trdi realisti, ki pa so kljub vsemu težili k idealom humanosti in so imeli za tedanje obdobje izjemno visoko politično moralo. Ta značilnost je v ameriški politični kulturi osupljivo močno prisotna tudi danes. Tako Američani sami opozarjajo, da ameriško eksistenco običajno delijo na dve sferi. Prva sfera je »real world«, svet krutega vsakdanjega boja za preživetje močnejšega (beri: učinkovitejšega), ki predstavlja ekonomsko komponento ameriškega življenja, kjer nujna gospodarska

enakost sili praktične ljudi, da se tako ali drugače borijo za vsakdanji kruh. Druga sfera pa je »ideal world«, kjer prevladuje prijazno vzdušje sproščene enakosti, kjer cvetita prijateljstvo in domačnost. Gre za sfero, v kateri si Američani oddahnejo, sprostitjo in se spomnijo visokoletečih idealov ameriške družbe, ki so jih častili že prvi priseljenci, ki so morali pogosto pozabiti razlike in se složno spoprijeti s težavami, če so hoteli preživeti. Takrat so izginile vse razlike; vsi so bili le ljudje. Tja torej segajo korenine »idealnega sveta«, ki v Ameriki današnjih dni ni le kulisa: Američani z »idealnim svetom« mislijo resno. V trenutku se iz trdih poslovnežev prelevijo v prijazne sorodnike, sosede, znance in prijatelje ter v takšnem romantičnem vzdušju ostanejo do prvih minut novega delovnega dne, ko se spet začne »realni svet«. Gre torej za nekakšno kulturno bifurkacijo (Merelman, 1989:492).

Pomembna politična komponenta ustvarjalcev ameriške države in s tem seveda tudi federalistov, je nedvomno liberalizem, ki izhaja iz filozofije Johna Locka. Locke vlado obravnava kot sredstvo, s katerim posamezniki zavarujejo svoje življenje, svobodo in lastnino. Vlado postavi ljudstvo, ki ni nič drugega kot množica posameznikov. Zato je vlada omejena z delitvijo oblasti in predstavnitvom (Locke, 1952:70-73); ljudstvo je celo upravičeno do spremembe strukture sistema oziroma revolucije, če mu to ustreza. Posamezniki se v tovrstnem sistemu lahko varno, svobodno in mirno posvetijo uresničevanju svojih ekonomskih koristi. Skupnost, v katero so se povezali, je le instrument, s katerim udeležajo svoje egoistične poslovne interese (Brezovšek, 1992:599-600). Liberalizem, ki izvira iz Johna Locka, je torej zgodovinsko-teoretična zasnova oziroma kalup, v katerem je nastal »realni svet« ameriške kulture oziroma vsakdanjika.

»Idealni svet« ameriške sodobnosti pa je zasnovan na »republikanski misli«, ki je bila uvožena iz radikalne angleške opozicijske ideologije. Ta poudarja človekovo politično naravo in njegovo sposobnost za pridobitev »državljsanske vrline«, ki izpolnjuje njegovo osebnost z domoljubnim prispevkom splošnemu dobru (Jillson, 1988:2-3). Madison je, kot je utemeljil v eseju št. 10, želel vzpostaviti kongres kot nezainteresiranega razsodnika med zahtevami različnih interesov. Ostro je nasprotoval kongresu kot forumu za pogajanje med strankarskimi zastopniki. To bi se vsekakor zgodilo, če bi rojstvo ZDA obeležil zgolj liberalni in ne tudi republikanski pristop. Republikanska tradicija je torej kalup, na podlagi katerega je bil rojen idealni svet ameriške kulture oziroma vsakdanjika. Trdota liberalnega egoizma realnega sveta je tako omejena z mehko pojmovanja splošnega dobrega. Prav pojem splošnega dobrega naj bi bil tudi neodvisen in objektivni standard, po katerem bi morali presojeti zahteve strank. Madison je bil torej bolj republikanec kot liberalec, saj je v skladu z republikansko tradicijo poudarjal, da morajo biti državljani spoštljivi do družbeno etabliranih elit, ki izvajajo »nezainteresirano« politično vodstvo. Ta elita (v kongres izvoljeni predstavniki ljudstva) naj bi oblikovala zakonodajo, ki bi se kalila s preudarjanjem in posvetovanjem med predstavniki v kongresu. Proizvod kongresa je zatorej politika, ki je v splošnem interesu in ni produkt vzpostavljanja koalicij.

Gre torej za nekakšno »ustavno moralnost« (Brezovšek, 1992:601) ali za odraz »idealnega sveta« v podobi izvrševanja oblasti. Fascinantno je, da celo danes, stoletja kasneje, Madisonova ideja v ZDA izvrstno deluje. Res je, da v ZDA obstaja

dvostrankarski sistem, kar navidez ni v skladu z Madisonovo (federalistično) koncepcijo splošnega dobrega oziroma v skladu nasprotovanja strankam (ne v smislu »party«, marveč v smislu »faction«). Toda to je le navidezno, saj so ameriške stranke tako ali tako le zmes raznih interesnih skupin oziroma močno ohlapnih interesov, ki so na moč fleksibilni. In ne zgolj to. V ameriškem kongresu republikanska in demokratska stranka le zelo redko branita strankarske interese za vsako ceno. V veliki večini primerov so na eni strani zagovorniki in na drugi strani nasprotniki nekega predloga sestavljeni iz vrst obeh strank. Dejansko se glasuje za predlog sam po sebi in se ne opredeljuje glede na to, iz katere stranke je le-ta izšel oziroma kateri stranki je vsebinsko bližji.

Koristno si je zastaviti vprašanje, zakaj in kako je prišlo do ameriškega družbenega konsenza, ki se je odrazil v idejah tvorcev ameriške ustave in so ga tako izvrstno predstavili in zagovarjali Jay, Madison in Hamilton.

Odgovor je treba poiskati v socialno-politični analizi trinajstih ameriških osamosvojenih kolonij, ki so se v poznih osemdesetih letih osemnajstega stoletja po dobrem desetletju zunanjih pritiskov (vojna z Veliko Britanijo) in nestabilnega notranje-političnega prizorišča znašle pred dejstvom, da je njihova konfederacija neučinkovita politična tvorba, ki nujno potrebuje reforme. Oblikovali so ustavo, ki so jo male ameriške države ratificirale v dveh letih in rodile so se federativne Združene države Amerike.

Ob analizi politične misli federalistov bi si lahko ustvarili iluzijo, da je bila ameriška ustava in tudi ameriška politična kultura, ki se je vsaj v grobem izoblikovala hkrati z ustavo, zgolj posledica peščice preudarnih, izobraženih in modrih mož, ki so se 1787 zbrali v Philadelphiji, da bi razrešili nevzdržno situacijo. Seveda ni bilo tako.

V predustavnem času bi lahko tedanjih trinajst držav razdelili na tri kulturno različna območja, ki so imela vsako svojo značilno izrazito politično kulturo. Zmes oziroma kompromis teh treh političnih kultur je osnova za sedanjo politično kulturo Združenih držav Amerike. Gre za moralistično politično kulturo držav Nove Anglije (New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut), individualistično kulturo srednje-atlantskih držav (New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland) in tradicionalistično kulturo Juga (Virginia, North Carolina, South Carolina, Georgia).

»Puritanska etika« je bila tista, ki je vtisnila pečat moralistični politični kulturi Nove Anglije. Tu je šlo za odrešitev »degeneriranega sveta«. To so imeli v svoji viziji puritanci, ki so se iz Anglije odpravili v Novi svet. V Ameriki je ta verska ločina želela vzpostaviti najboljšo možno tostransko vizijo svetega commonwealtha. Njegovi pripadniki naj bi dali vse od sebe, da bi s trdim in prizadevnim delom dosegali in izpolnjevali interese, ki bi bili ugodni tako za družbo kot tudi za posameznike. V takem okolju je politika zgolj pozitivno sredstvo za napredek javne družbene in gospodarske blaginje. Politična aktivnost je državljanska dolžnost, opravljanje voljene politične funkcije pa odgovornost, ki jo je treba izpolniti pošteno, z vestjo in celo sebično v smislu zadovoljevanja javnih nasproti privatnim interesom (Jillson, 1988:4).

Pravo nasprotje novoangleške politične kulture je bila južnjaška. Ta je bila tradicionalistična. Priseljenci, ki so krenili na ameriški Jug, so si postavili velike plantaže

in si s poljedelstvom z uporabo suženjske delovne sile ustvarili bogastvo ter položaj v družbi. Gospodarstvo južnih držav ni bilo razgibano in prodorno. V tovrstni politični kulturi vloga vlade ni bila služiti javnemu dobru. Njen namen naj bi bil ohraniti obstoječo družbeno ureditev. Plantažniki, kvazifevdalna južnjaška aristokracija, so se vedli kot gospoda in upravljali lokalne zadeve. Milica, okrajna sodišča in duhovščina so bili le njihova podaljšana roka. Gre torej za šolski primer elitizma (Jillson, 1988:4-5).

Tudi srednje-atlantske države so imele samosvojo politično kulturo, četudi niso imele uniformnega družbenega ali gospodarskega stila, kot je bilo to značilno za Jug in Novo Anglijo. Toda prav zaradi njihove pestrosti in razslojenosti se je v teh državah razvil značilen politični stil, ki je zaznamoval prihodnji tok ameriškega političnega življenja. Ni torej šlo za kulturno dediščino kot v Novi Angliji ali na Jugu, marveč za politične navade. Prebivalci teh držav so bili nacionalno usmerjeni, družbeno sproščeni in tolerantni, individualistični in usmerjeni h gospodarski konkurenčnosti. Šlo je torej za čisto liberalno politično kulturo, saj so bili posamezniki brez novoangleških moralističnih vzorcev usmerjeni k svobodnemu bogatenju posameznika. Politična kultura tukaj torej še zdaleč ni bila uniformna, saj je v teh državah obstajala pestra gospodarska, socialna in ideološka razslojenost prebivalstva. Državljeni srednje-atlantskih dežel so torej politiko videli kot sredstvo moči in vpliva, ki ju je bilo treba najprej egoistično pridobiti in potem spretno uporabiti za doseg javnega in vsekakor tudi zasebnega interesa, ki je v tej politični kulturi maksimalno izpostavljen (Jillson, 1988:5-6).

Če bi torej povzeli politično kulturo ZDA, kot se je oblikovala ob načrtu ustave 1787 in ki je do današnjih dni v svojem bistvu in osnovi ostala bolj ali manj nespremenjena, bi lahko zapisali, da gre za kompromis med vsemi tremi omenjenimi političnimi kulturami trinajstih ameriških držav. Gre za »liberalizem« (real world) srednje-atlantskih držav (prispevale so tudi prodorni in nacionalistični politični stil), ki ga umirja moralistični vložek (ideal world) novoangleških držav, na osnovi katerega je utemeljeno Madisonovo »republikanstvo«, vse skupaj pa počiva na jekleno trdnem podstavku pomirjujoče tradicije in nepremakljive stabilnosti ter kontinuitete južnih držav, zabeljene s ščepcem elitizma, ki se je odlično povezal s srednje-atlantskim pogledom na prodornega in podjetnega politika ter skoval mit o »vsemogočnosti in odličnosti« ameriških političnih predstavniških institucij.

1835: politična kultura ZDA v očeh Alexisa de Tocquevilla

Do zanimivih zaključkov o ZDA je v tridesetih letih devetnajstega stoletja prišel Alexis de Tocqueville. Ameriško politično kulturo je opisal kot demokratično. V ameriški družbi naj bi vladala enakost (enakopravnost), kar pomeni, da klasične aristokracije, ki je bila tedaj močno razraščena v Evropi, v ZDA ni bilo (Tocqueville, 1996a:51-53). Čeprav Tocqueville nikakor ni bil navdušen nad ameriškim individualizmom (Tocqueville, 1996b:107-114), se ga je seveda zavedal. Menil je, da zaradi kombinacije demokracije in individualizma v ZDA obstaja nevarnost tiranije

večine, ki bi v neugodnih okoliščinah lahko ogrozila svobodo v Ameriki in celo sam obstoj ZDA (Tocqueville, 1996a:258-259).

Toda kljub zaskrbljenosti, se je Tocqueville zavedal ameriških mehanizmov, ki blažijo pomanjkljivosti demokracije in zmanjšujejo »tiranijo večine«. Gre predvsem za delitev oblasti na zvezno, državne in lokalne, kar onemogoča absolutno centralizacijo oblasti in posebni položaj ameriškega sodstva, ki vpliva na oblikovanje in izvajanje zakonov (Tocqueville, 1996a:260-268). Gre torej za zaščito posameznika pred morebitnimi zlorabami s strani večine.

Američani ne prenesejo nikakršnih fiksiranih socialnih pregrad. Ameriška družba, in s tem tudi politična kultura, ni močno polarizirana. V polariziranih družbah velja ostro razločevanje med voditelji in vodenimi, med skupinami, ki ostro nastopajo druga proti drugi, in med različnimi sferami življenja (npr. družina in politične organizacije) (Merelman, 1989:486). V ZDA je tako mnogo bolj pomemben fenomen socialne mobilnosti, ki posamezniku omogoča osebni uspeh, kot pa podrejanje klasičnim socialnim pritiskom (Tocqueville, 1996b:43-44), kar je denimo bolj značilno za Evropo. Individualizem posameznikov tako v ZDA najmočneje izpričuje ostro nasprotovanje povečevanju voditeljev in zavračanje morebitnih omejitev zaradi kakršnegakoli apriornega pristajanja na kakršnokoli enakost vseh posameznikov.

Zanimivo je, da je Tocqueville celo pol stoletja po nastanku ZDA poudaril pomen prvih priseljencev in njihove mentalitete za njemu sodobno politično kulturo ZDA. Izhodiščna točka prvih imigrantov namreč predstavlja osnovo, na podlagi katere Američani definirajo vse nove izzive in okoliščine sodobnosti in jih vključijo v vsakdanjo realnost (Tocqueville, 1996a:34). Čeprav so si bili zgodnji priseljenici različni, so imeli skupne poteze, ki so bile predvsem posledica enakosti položaja, v katerem so se znašli po prihodu v Ameriko. Šlo je predvsem za ljudi, ki so bili v svoji evropski domovini (domovinah) v konfliktu s prevladujočimi družbenimi vzorci: bili so s takšnega ali drugačnega družbenega obrobja, zato ob odhodu iz domovine niso imeli nikakršne predstave o lastni večvrednosti - bili so preprosti, večinoma revni ljudje. Poleg tega pa so bili zaradi trde ameriške narave ljudje prisiljeni z lastnim naporom in trudom obdelovati svoj kos zemlje. Delati so morali prav vsi, zato se ni nikoli mogla izoblikovati klasična (evropska) zemljiška aristokracija.² Šlo je torej za bolj ali manj izsiljeni individualistični pristop do zgodnje-ameriškega gospodarstva. Prav te značilnosti pa so po Tocquevillu osnova za oblikovanje ameriške demokracije (Tocqueville, 1996a:35-36).

Zelo močan element individualizma ameriške politične kulture je sekularna protestantska religija, ki dramatizira »herojski pobeg posameznika iz nelegitimnih spon večine« (Merelman, 1989:487). Tovrstna filozofija ima svoje nastavke v puritanskem kalvinizmu, prevladujoči religiji prvih priseljencev v Ameriko, ki je močno poudarjala svobodno voljo posameznika. Poleg tega Američani želijo zmagovati nad zlom, podobno kot so se za to zavzemali kalvinistični puritanski

² Izjema je bila le južnjaška aristokracija, ki je temeljila na suženjstvu. Sužnji pa niso veljali za ljudi, marveč le za vrsto delovnega orodja, zato bi se lahko v dihu tedanjega časa reklo, da so južnjaški plantažniki zemljo obdelovali sami - z uporabo izredno sofisticiranega naravnega orodja - sužnjeve.

pionirji. To pa se lahko zgodi le ob svobodnem odločanju posameznikov, ki se odločijo ravnati pozitivno. Zlo pomeni podrediti se ali izvajati korumpirano oblast. Heroj je torej tisti, ki se izvije iz ali zdrobi nezdravo korumpirano družbo in postane osebno odgovoren in predan svobodi ter naravnim pravicam. Prav ta prehod je najbolj opevan v ameriški družbi in je skupno izhodišče mnogim ameriškim junakom kot so denimo »The Founding Fathers«, predsedniki Andrew Jackson, Abraham Lincoln, Franklin Roosevelt in črni voditelj Martin Luther King. Skupne lastnosti posameznikov, ki so se borili proti takim in drugačnim omejitvam in krivicam »zlega« okolja so bile volja, odvisnost zgolj od samega sebe in pogum - z drugimi besedami gre za šolski primer individualistov (Merelman, 1989:488).

Prav Tocqueville je poudarjal pomen puritanske Nove Anglije za ameriško politično kulturo. Francoz, ki je zaničeval in obsojal suženjstvo, je opozoril, da so se v Virginijo, kamor so prvi angleški priseljenci prišli že 1607, priseljevali predvsem pripadniki nižjih slojev in kriminalci, ki so od leta 1620 praktično uveljavili suženjstvo. V Novo Anglijo pa so 1620 in kasneje prispeli puritanci, ki so uveljavili moralno-demokratski red. Ta naj bi bil po Tocquevillu osnova ameriške politične kulture (Tocqueville, 1996a:36-48).

Tocqueville je opazil, da se Američani počutijo medsebojno enaki.³ Torej je logično, da imajo tudi enake pravice. Zato se je v ZDA razvila suverenost ljudstva. Združeni ljudje namreč lažje branijo svoje pravice skupaj kot pa posamezno (Tocqueville, 1996a:57-61). Kljub temu pa so se združili zgolj zaradi individualnih interesov in ne zaradi skupnostnih. Skupnostni interesi v ZDA so torej zgolj podaljšek individualnih.

Zelo zanimiva je Tocquevillova analiza ameriške ustave in njenega nastajanja. Bistroumno ugotavlja, da sta trinajst ameriških kolonij ob oblikovanju ZDA v poznem 18. stoletju zaznamovali dve težnji: centripetalne silnice so bile utemeljene na podlagi večje moči ene kot pa trinajstih nacij v odnosu do zunanjih groženj; centrifugalne silnice pa so bile posledica dejstva, da so bile ameriške države ločene entitete z ločenim razvojem oziroma zgodovino in različnimi političnimi kulturami. Ameriška ustava je bila zgolj kompromis med temi silnicami.

Tocqueville vidi v ZDA izjemno uspešno konfederacijo. V primerjavi z drugimi, ki jih navaja (Švica, Nemško cesarstvo, republika Nizozemska), imajo ZDA velikansko prednost: zvezna vlada ZDA dejansko vlada državljanom in ne posameznim enotam konfederacije. Poleg tega zvezna vlada svojo oblast tudi sama neposredno izvršuje nad posameznimi državljani (Tocqueville, 1996a:155-157). Gre seveda še za en element individualizma v ZDA. Središče ameriškega političnega sistema je posameznik. Tako ima zvezna vlada do posameznika prav enak odnos kot denimo državna, mestna oziroma okrožna (county) vlada. Zvezna vlada je zato pri izvrševanju svojih pristojnosti učinkovita nič bolj in nič manj kot vse druge nižje veje oblasti. Druge veje oblasti pa so hkrati od nje bolj ali manj neodvisne in samostojne.

Tocqueville ugotavlja, da je bil v času ameriškega osamosvajanja individualizem ameriških državljanov moteč element, saj se je po začetnem zanosu in evforiji

³ Šlo je seveda za enake možnosti in ne za dejanski pomen besede enakost - denimo v posedovanju materialnih dobrin.

ji pripravljenost državljanov, da se prostovoljno javljajo v vojsko in plačujejo za vojne izdatke dramatično zmanjšala. Šlo je seveda za egoistične interese posameznikov, ki so v trenutku krize prevladali nad interesi, ki bi bili v skladu s splošnim dobrom (Tocqueville, 1996a:221). Najbolj zanimivo pa je dejstvo, da ameriška vlada ni poskušala z odločnimi nasilnimi prijemi pridobiti nabornike in izterjati prispevke za vojne stroške. Vsi bolj ali manj neodločni poizkusi v tej smeri so propadli. To je še en znak, ki kaže, da je ameriška vlada utemeljena na individualizmu posameznikov: teh ni dopustno poškodovati oziroma prisiliti v nekaj, kar ni v skladu z njihovo voljo. Tovrstna frustracija ameriške vlade je vidna tudi po Tocquevillu. Vse do vstopa ZDA v prvo svetovno vojno, ZDA ne le da niso vojskovale nikakršne večje vojne, marveč so tudi zelo sramežljivo posegale v zunanjo politiko in celo vodile politike takšnega ali drugačnega izolacionizma. To se je ponovilo tudi med obema vojnoma in trajalo vse do japonskega napada na Pearl Harbour decembra 1941, ko so ZDA končno spoznale, da sveta ni več mogoče ignorirati. Rezerviran odnos ameriške velikanke, zaradi katerega ZDA celotno 19. in del 20. stoletja niso bile velesila (kar je nenavadno glede na njihove naravne in človeške vire), pa je seveda mogoče razložiti prav z duhovnim stanjem ameriške nacije, ki je (bila) utemeljena na posamezniku - ta je (bil) njen osrednji element. Ameriški posameznik pa je (bil) - vsaj v povprečju - ozko provincialno usmerjen, nerazgledan in zainteresiran predvsem za lastne egoistične bolj ekonomske in manj politične interese.

Prav ti osebni interesi so vzrok, ki omogoča, da Američani zelo vestno spoštujejo in izpolnjujejo zakone. Ker Američani močno verjamejo in zaupajo v svoj politični sistem in ker so prepričani, da so kot posamezniki nanj sposobni vplivati in ga po potrebi tudi preoblikovati, zakone sprejemajo kot pogodbo, ki so jo sami podpisali. Seveda gre tu za vse zakone - tudi tiste bolj neprijetne (Tocqueville, 1996a:239-240). Te je namreč mogoče v prihodnosti spremeniti in odpraviti. Gre torej za šolski primer demokracije, ki temelji na individualizmu posameznikov.

1963: politična kultura ZDA v očeh Almonda in Verbe

Študija ameriške politične kulture, kot sta jo razumela Gabriel Almond in Sidney Verba v svojem delu *The Civic Culture* (Almond in Verba, 1963), je behavioristični način raziskovanja, ki je v bistvu popolnoma usklajen z ameriškim individualističnim duhom, saj raziskovalci s tem pristopom iz posameznih delov (posamezniki) sklepajo na celoto (nacija).

Politična kultura ZDA naj bi bila demokratična (Almond in Verba, 1963:6-8). Šlo naj bi za participativno politično kulturo, v kateri so družbeni člani (posamezniki) usmerjeni k sistemu kot celoti - torej k njegovim političnim in administrativnim strukturam ter procesom. Pripadniki družbe, kjer prevladuje participativna politična kultura, so usmerjeni k inputom ter tudi outputom političnega sistema. Posamezniki v tovrstni politični kulturi igrajo aktivno vlogo, pa naj si bodo s sistemom (inputi in outputi) zadovoljni ali pa ne (Almond in Verba, 1963:17-20).

Vloge posameznikov oziroma udeležencev ameriškega sistema so močno

razvite; veliko število posameznikov sodeluje v političnem sistemu. Američani se čutijo dolžne aktivno nastopati na vseh nivojih političnega življenja v ZDA (lokalni, državni in zvezni). Prepričani so, da lahko vplivajo na delovanje vseh stopenj oblasti. Pogosto sodelujejo v vrstah prostovoljnih asociacij. Na politični sistem ZDA so močno ponosni (Almond in Verba, 1963:440-455). Očitno gre torej za skrajno individualistično politično kulturo.

Po mnenju Almonda in Verbe je ameriška družba uspešna demokracija, saj so njeni državljani vanjo vključeni in aktivni v politiki. O tej so tudi ustrezno informirani in nanjo vplivajo. Ko oddajo svoj glas na volitvah, je njihova odločitev zaradi omenjenih karakteristik dobro premišljena in temelji na skrbnem ovrednotenju znanih dejstev in tehtanju različnih alternativ (Almond in Verba, 1963:473-474). Čeprav gre pri tovrstni razlagi ameriške politične kulture le za ideal, ki v realnosti pravzaprav nikjer v celoti ne obstaja, pa Almond in Verba trdita, da v ZDA obstoji zadostna količina državljanov z omenjenimi karakteristikami, ki omogoča participativno demokratično kulturo.

Osrednja značilnost preučevanja Almonda in Verbe pa je poudarek, da enotna politična kultura neke države še ne pomeni izključevanja osebnih in lokalnih političnih usmeritev posameznika. Še več. Te ozke politične orientacije so celo združljive s politično kulturo in jo pozitivno dopolnjujejo. Tovrstni pogled na politično kulturo je v celoti ameriški, saj ameriška politična kultura temelji na posamezniku in lokalni identiteti. To je seveda pojav *sui generis*. V mnogih drugih državah je element posameznika in lokalnega (ne nujno) lahko pretežno moteč oziroma centrifugalni proces, ki razdvaja posameznike neke skupne, večje celote, kot je država. V Ameriki seveda ni tako. Posameznik je tu osnova, na kateri se gradi celotna nacija, zato je pomembno, da je razpoznaven on in njegovi interesi. V procesu odločitev mora tudi sodelovati in sploh biti politično ozaveščen.

Pomembne so tudi lokalne vrednote in avtoritete, saj je prav lokalna oblast prvotna, izhodiščna oblast, iz katere izvirajo vse druge. Mnoga pooblastila ameriških lokalnih oblasti zato seveda niso naključje. Treba je nenazadnje poudariti tudi pomen lokalnih oblasti ob nastajanju ZDA, ko so se le-te širile proti še neciviliziranemu zahodu. Tedaj je bila zvezna oblast iz Washingtona marsikje le oddaljeni pojem. Edina učinkovita oblast je bila lokalna oblast novih naseljencev, ki so le z iskrenim sodelovanjem lahko preživeli v divjini.

Problem raziskovanja Almonda in Verbe je v konceptu raziskovanja, ki ga sicer upravičeno izvajata na primeru ZDA, a bistveno manj upravičeno na primerih Velike Britanije, Mehike, Italije in Nemčije. Posebej sporno je, ko v poglavjih, ki se tičejo profilov politične kulture, te izenačita z mišljenjem vprašanih posameznikov v petih državah o njihovi nacionalni politični kulturi. Politična kultura je tu potemtakem zgolj seštevek političnih kultur posameznikov. V ameriškem primeru se to zdi dejansko resnično...

Prav politična kultura je tista, ki omogoči obstoj in seveda preživetje sistema. Vladne strukture in institucije sistema so drugotnega pomena. Najpomembnejša je politična kultura, ki je vezivno tkivo političnega sistema. Zato se je pomembno vprašati, kako se prenaša iz generacije v generacijo.

Politične kulture se ni mogoče naučiti v šoli. Šole pri učenju le-te igrajo le min-

imalno vlogo. To je v bistvu logično, saj gre pri politični kulturi za kombinacijo stališč in vedenj, ki je zgrajena zelo kompleksno. Pogosto gre za vrsto nedoslednosti in uravnoteženih nasprotij.

Politična kultura se tako prenaša s pomočjo kompleksnega procesa usposabljanja v mnogih družbenih institucijah kot so denimo družina, skupina vrstnikov, šola, delovno mesto in nenazadnje sam politični sistem. Sporočila teh institucij so v primeru različnih posameznikov različna. Poleg tega si jih posamezniki tudi različno razlagajo. Seveda gre poleg manjšega, zavednega učenja oziroma delovanja institucij v smeri političnega usposabljanja tudi za serijo bolj ali manj naključnih dražljajev. Tako lahko otrok prisluhne pogovoru staršev o politiki ali pa opazuje delovanje dela ali celotnega političnega sistema.

Takšen tip političnega učenja je pluralističen po naravi, saj obstaja mnogo virov, iz katerih prihajajo politični dražljaji. S tem obstoji varovalka, ki preprečuje, da bi dražljaji, ki bi prišli le iz enega vira, izvajali prisilo ali podobne motnje, katere bi poškodovale posamezniku. Še več. V demokratični politični kulturi oziroma institucijah se posameznik že od malega lahko priuči sodelovanja v delu in odločitvah posameznih političnih institucij. V učbenikih o domačem političnem sistemu se posameznik še dodatno pouči o političnem okolju, ki ga obkroža, in o možnostih, ki mu jih nudi. To teoretično znanje seveda vseskozi preizkuša v lastnem življenju skozi možnosti, ki mu jih ponuja okolje. S tem v političnem smislu vse bolj oblikuje samega sebe in tako postaja del politične kulture. To politično kulturo pa seveda tudi sam dopolnjuje in spreminja s svojim obnašanjem in pogledi na svet. Seveda pa so ti pogledi in orientacije v veliki meri določeni s pogledi in orientacijami prejšnje politične generacije.

Ameriška politična kultura je politična kultura zmernosti (Almond in Verba:500). Obstoji sicer močno zavedanje o političnih problemih, a ti politični problemi niso življenjskega pomena za povprečnega človeka. Ljudje so vpeti v politiko, toda njihova vpetost ni močno intenzivna. Takšno politično stanje se lahko pojavi le v družbah, kjer je politični razvoj potekal brez večjih zapletov in težav in kjer so politične zadeve dovolj pomembne, da privlačijo vse več in več ljudi, a hkrati ne tako pomembne, da bi se taisti ljudje morali boriti s političnimi nasprotniki, da bi za vsako ceno ohranili svoje politične interese. Tovrstno politično stanje je vsekakor prisotno v ameriški družbi.

Ameriška politična kultura je nastala z zlitjem različnih političnih kultur in orientacij, ki so ob nastanku ZDA obstajale v ameriškem prostoru. Ne gre torej za izvirno inovacijo, ki bi bila ločena od starih norm in vzorcev. Te so novi vzorci in stališča le dopolnili in ne nadomestili. Ob spreminjanju oziroma dodajanju novih okoliščin tako še danes nikomur ne pade na pamet, da bi rušil stare vzorce, navade in orientacije, da bi naredil prostor novemu. Ne gre za nikakršno revolucionarnost. Staro se mora prilagoditi novemu in novo mora biti oblikovano tako, da ne ruši in ogroža starega. To pa nikakor ne pomeni, da je ameriška politična kultura konservativna. V njej gre za nenehno evolucijo - dopolnjevanje starega z novim. To ji omogoča napredek in preprečuje stagnacijo. V letih po nastanku ZDA so tako denimo mnoge nove etnične skupine v »talilni kulturni lonec« ZDA prispevale svoje

značilnosti in tako obogatile ameriško politično kulturo, čeprav pa njenih osnov niso mogle usodno spremeniti. In prav to je temelj ameriške demokratične stabilnosti.

2000: ameriška politična kultura danes

Ameriška politična kultura je politična kultura mitologiziranega individualizma. Od nekdaj je bila utemeljena na individualizmu posameznikov. Zaradi stila nastajanja ameriške nacije, ki so jo nenehno dopolnjevali novi emigranti izza oceana (torej posamezniki in ne strnjena ljudstva), se je v stoletjih izoblikoval mit o posamezniku kot središču sveta. Posameznik je osnova nacije; posameznik je nosilec uspeha in napredka; posameznik je junak, ki se bori proti krivičnosti okolja; posameznik je tisti, ki odloča o sebi in se povezuje z drugimi, da vsi skupaj (skupina posameznikov) odločijo o svetu. Mit individualizma v ZDA že stoletja uporabljajo tako rekoč vsi, ki so imeli in imajo pomemben položaj v javnosti. V ZDA se je mit individualizma tako intenzivno vživel v ameriško politično kulturo, da je sčasoma postal njen sinonim. Individualizem v ZDA torej v bistvu vse pomembnejše institucije (predvsem pa množični mediji) mitologizirajo.

Tradicija ustanoviteljev Združenih držav Amerike je za Američane še dandanes močno pomembna. Gre za nekakšen romantičen odnos do preteklosti, ki je značilen ne le za ljudske množice, marveč tudi za ameriške politike. Ameriška politična kultura mitologiziranega individualizma je v bistvu stil ameriškega življenja, ki ni omejen zgolj na politično življenje, marveč sega v prav vse sfere ameriškega vsakdana.

Američani so prepričani, da lahko s svojim osebnim sodelovanjem vplivajo na ameriško politično realnost in jo spreminjajo, saj optimistično verjamejo v izredno moč posameznika. Na ameriški demokratični sistem, ki vsebuje številne zaščitne mehanizme prijazne posamezniku, so močno ponosni.

V zadnjem času množični mediji pojem individualizma stopnjujejo prek vseh meja. To je vidno predvsem v programu ameriške televizijske in filmske produkcije. Glavni junaki tovrstne produkcije so pogumni individualisti, ki tako ali drugače »rešujejo svet« s svojo osebno podjetnostjo in samoiniciativo. Znanih je mnogo primerov, ki vsak dan polnijo kinematografe in se pojavljajo na malih zaslonih tudi v Sloveniji. Najzanimivejši v zadnjem času je prav gotovo film Dan neodvisnosti, kjer ameriški predsednik na čelu peščice ameriških bojnih letal poleti proti bistveno močnejšim zunajzemeljskim bitjem, jih porazi in reši človeštvo.

Ameriški množični mediji torej častijo kult prodornega in sposobnega posameznika - junaka, ki se bori proti krivicam in pomanjkljivostim nepopolnega okolja. Gre predvsem za boj za odrešitev posameznika oziroma posameznikov, ki tvorijo skupino. Te je potrebno ščititi ne glede na kakovost in moralno sprejemljivost njihovega mišljenja in idej. Ameriški sistem lahko obstaja le, če ne zatira posameznika, saj je posameznik njegova osnovna materialna in idejna enota.

Da pa bi posameznik uspešno deloval, mora živeti v dvojnosti. »Realni svet« mu omogoča svobodno uporabo sredstev gospodarske, politične, družbene in oseb-

nostne rasti ter razvoja. »Idealni svet« pa mu omogoča ohranitev in razvoj osebnostnih in kolektivnih vrednot ter prijazne interakcije z drugimi posamezniki, kjer se brezskrbno zave nujno potrebnih kolektivnih pripadnosti in kvalitet.

LITERATURA

- Almond, Gabriel A. in Sidney Verba (1963): *The Civic Culture*, Princeton University Press; Princeton, New Jersey.
- Bibič, Adolf (1992): Politična misel federalistov, *Teorija in praksa*, 5-6, 585-594.
- Brezovšek, Marjan (1992): Politična teorija v federalističnih spisih, *Teorija in praksa*, 5-6, 595-605.
- Dolbeare, Kenneth M. (1984): *American Political Thought*, Chatham House Publishers; Chatham, New Jersey.
- Epstein, David F. (1994): *The Political Theory of the Federalist*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Erlor, Edward J. (1981): The Problem of the Public Good in *The Federalist*, *Polity*, 4, 649-667.
- Hamilton, Alexander, James Madison in John Jay (1982): *The Federalist Papers*, Bantam Books, New York.
- Hampsher-Monk, Iain (1992): *Modern Political Thought*, Blackwell, Oxford.
- Hirsch, H.N. (1986): The Threnody of Liberalism, *Political Theory*, 3, 423-449.
- Hobbes, Thomas (1961): *Leviathan*, Kultura, Beograd.
- Jillson, Calvin C. (1988): Political Culture And The Pattern of Congressional Politics Under The Articles of Confederation; Publius, *The Journal Of Federalism*, 1, 1-26.
- Locke, John (1952): *The Second Treatise of Government*, The Liberal Arts Press, New York.
- Merelman, Richard M. (1989): On Culture And Politics in America, A Perspective From Structural Anthropology, *British Journal of Political Science*, 4, 465-493.
- Paine Thomas (1987): *Prava čovjeka i drugi spisi*, Informator, Zagreb.
- Schambra, William A. (1982): The Roots of the American Public Philosophy, *Public Interest*, 67, 36-48.
- Tocqueville, Alexis de (1996a): *Demokracija v Ameriki 1*, Krtina, Ljubljana.
- Tocqueville, Alexis de (1996b): *Demokracija v Ameriki 2*, Krtina, Ljubljana.